

Om samkvem Norge – Sverige 1940–45. Los- og kurervirksomheten via Selbu økte fram mot freden

Av Haldor Morset

I løpet av de vel 100 åra som er gått siden unionsoppløsningen, har samkvemmet mellom Norge og Sverige neppe vært større og viktigere enn under siste verdenskrig. I tida 1940 – 45 ble svensk hjelpsomhet til stor gagn for oss i Selbu.

Allerede under krigshandlingen de første ukene etter 9. april 1940 fikk en i Selbu støtte fra svensk hold. Elleve svenske frivillige deltok i kampene i Innbygda i dagene 29/4 – 5/5. Det var i alt, iberegna dem, to polakker og tjue frivillige fra Selbu, ca. 75 soldater med der. Det var viktig å sikre forsyning til Hegra festning som delvis gikk via Innbygda i Selbu. Den 2. mai kapitulerte de norske styrkene i Sør-Norge, bortsett fra i Vinjesvingen i

Telemark, i Selbu og Hegra festning, der de ennå kjempa for fullt. Et par dager seinere, da de også overga seg i Hegra festning, så de det nytteløst også i Selbu å fortsette kampene. Soldatene trakk seg tilbake oppover mot Tydal. De fleste, nær 50 mann, fortsatte til Sverige via Nedalen til Sylstugan, Blåhammarstugan og Storlien. Planen var å dra til Narvik for å delta i kampene der, men bare noen få lyktes i å ta seg fram dit.

De som kjempa i Selbu, hadde vist mot og innsatsvilje og at det var mulig å ta kampen opp mot den overlegne fienden. I likhet med de ungdommene som kjempa ved Gratangen, Hegra festning og andre steder i landet i april dagene i 1940, betydde de mye for den holdning folk fikk overfor fienden og viljen til å yte motstand.

Norsk – svensk treff i Sylene i 1942. Nr. 2 fra venstre er Nils Afret. Året tilsier vel at det neppe var et helt vanlig sosialt samvær turister imellom.

Det vart snakka mye om de tapre svenske soldatene den gang. Vi husker med ærefrykt navn som Åke Sjøgren, Erik W. Råberg, Conny Andersson. Sistnevnte ble hardt skadd, og kom seg med nød og neppe i sikkerhet med god hjelp av to ungdommer. Resten av krigen og så lenge han levde, var han en god Norges-venn.

Svensk støtte økte etter hvert

Støtten fra den svenske stat til Norge under krigen var ikke alltid den beste. Sverige satsa alt på å holde seg nøytral, og kunne derfor ikke handle imot tyske interesser. Både i 1940 da det pågikk kamper i Norge og seinere, kunne tyske soldater reise nokså fritt gjennom Sverige. En gang kunne en hel divisjon med fullt utstyr reise med tog fra Norge til Finland. Svenskene var for tyskerne så lenge de var sterke. Men fra begynnelsen av 1943 begynte de allierte å få overtaket, og da fikk de også mer støtte fra svensk hold. Sjøl om forholdet til den svenske konge og regjering til tider var svært dårlig, var det enkeltpersoner i Sverige som hadde stor betydning for Norge og norsk motstandsvilje. Da den svenske regjeringen ville innføre sensur av pressens kritikk av tortur fra Gestapo i norske fengsler, gjorde redaktøren i Göteborgs største avis, Torgny Segerstedt, det motsatte av det regjeringen bestemte. Han skrev en rekke artikler mot nazi-styret og NS. Disse ble sendt illegalt med tog til Norge og spredt videre her, og inspirerte til økt motstandskamp. Han døde før freden kom, men hans datter, Ingrid, fortsatte i farens fotspor.

For Norge var det svært viktig at Sverige var nøytral, slik at det vart et fristed for mange norske motstandsmenn og flyktninger. I de fem åra var det i alt vel 50.000. De som flykta i første del av krigen, hadde det verre enn de som rømte over seinere. Det var også forskjell på hvor i landet de kom. I Jämtland og Härjedalen tok de vanligvis godt imot flyktningene. Det har vel sammenheng med at dette området en gang hørte Norge til.

Viktig for kurerer og flyktninger å kunne

komme til et nøytralt land.

Kurerer bar ofte med seg våpen, ammunisjon, radiosendere, illegale skrifter, proviant og diverse andre varer til motstandsgrupper. De bar på ryggsekker på 35 kg eller mer, og noen kunne ha turer opp til en 20 – 30 mil. Ole B. Garberg og Magnus Uglem gjorde hver for seg flere kurerturer. De måtte flykte til Sverige i 1942, og fikk nok erfare forskjellen på den svenske holdningen før og etter 1943.

Flere motstandsmenn tok mange svært harde og slitsomme turer fra Trondheim til Sverige og tilbake via Selbu i siste del av krigen. En kan nevne Knud Brodtkorp Danielsen, Oddmund Solberg, Kjell Lindboe, Trygve Eidem, Anker Pedersen og Per Dybvik. Ruta de brukte var lang, ca. sju mil, men vart rekna for å være noenlunde sikker. De kunne enten ta opp ifra Innbygda over Prestøyene, der Prestøyhytta nå ligger, til setrene Liavollen eller Stormoen i Rotldalen, der Schulzhytta nå ligger. De to setrene var åpne hele året. Videre gikk turen kanskje om Ramsjøen, der Ramsjøhytta nå ligger og til elva Lødølja, eller over Sauffjellet og langs Gåstjønnen, som etter oppdemningen er inn-lemma i Finnkoisjøen, og til Lødølja. Derifra gikk turen over Finnkoihøgda og til Endalsstugan og Blåhammarstugan, eller direkte til Storlien. De som valgte den ruta kunne også ta opp ifra Mebond eller Øverbygda, og videre derifra til Rotldalen.

Kåre Nøstvold, en av de mest aktive kurerer og etterretningmenn, brukte ofte den ruta opp ifra Selbu. Han var godt kjent med landsfiskal (lensmann) Bergmann i Storlien, og fikk bo hos han, kvile ut og ellers få hjelp og støtte om det knep.

En ny stor motstandsvirksomhet oppstod

I 1943 vart så å si all organisert motstandskamp i Midt-Norge rulla opp av Gestapo og Rinnan-banden. Men fra da vart det bygd opp en ny stor motstandsvirksomhet. Den måtte foregå helt i det skjulte, så folk flest fikk ikke

kjennskap til den. Da det vart fred, vart det naturlig nok snakka lite om det. Myndighetene nedla også nærmest forbud mot å fortelle om det som hadde skjedd.

En kan spørre seg hvorfor det var motstandskamp. Den viktigste grunnen var nok å skaffe opplysninger om den voldsomme militære aktiviteten og skipstrafikken i Trondheimsområdet, Trondheimsfjorden og utenfor kysten vår, og bringe dem til den norske legasjon i Stockholm og til London. Trondheim var den viktigste byen for tyskerne i hele Nord-Europa. De satsa voldsomt på utbygging av U-båthavn, andre havneanlegg og festningsverk i Trondheim. Hitler sendte noen av sine mest betydningsfulle menn, bl.a. Albert Speer og Himmler, hit for å lede planlegginga og sette fart i virksomheten. De aller flinkeste og slueste etterretningsfolka leda Gestapo her. Henry Rinnan og hans bande fikk fritt spillerom i etterretningsarbeidet for tyskerne. Det var uhyre viktig at det ikke kom ut opplysninger til de allierte om hva som foregikk. Rinnan brukte de mest utspekulerte og infernalske metoder for å infiltrere motstandskampen, men ble heldigvis avslørt av Heimefronten. Dette fikk motstandsgruppene i Selbu også rede på.

Sentralt i den nye virksomheten som kom i gang, var XU, en organisasjonen for etterretning. Milorg hadde sin egen. XU i Trøndelag, TXU, skulle gi opplysninger om virksomheten på havna i Trondheim, ubåthavna, jernbanestasjonen, flyplassene på Lade og Øysand og på militære anlegg. Meldinger måtte sendes videre først og fremst med kurerer til legasjonen i Stockholm eller via radiosendere til London

Viktige meldinger gikk via Selbu til legasjonen i Stockholm

Der kom Selbu inn i bildet. Tormod Morset var med og starta den nye virksomheten her. Hans tidligere virksomhet vart knust stormatta 1. mars 1943. Han og hans familie på

Tre kurerer. Fra v: Carl Breida, Tormod Morset og Torleif Hårstad, i Rottdalen mars 1944. De to førstnevnte er på veg til Sverige etter at deres radiosender ved Litl-Kalvsjøen var peila inn. Hårstad måtte romme kort tid seinere under razziaen i påskehelga.

Kleset, som bestod av mor og far og i alt sju sønner, hadde da drevet illegal virksomhet siden sommeren 1941. Men Rinnan og hans bande var ute med sitt spill. Virksomheten på Kleset ble delvis avslørt ved hjelp av negative kontakter. Den forferdelige stormnatta 1. mars 1943 slo de til – Gestapo, med Rinnan sjøl i spissen. Oddmund ble skutt under flukt. Faren, Peder, ble tatt til fange og seinere henretta. 16-åringen Helge ble hardt såra, tatt til fange og satt på Falstad og seinere på Grini. Mora Marit og yngste sønnen Trond ble boende i Selbu. De andre sønnene klarte å flykte til Sverige.

Tormod valgte ruta fra Mebond via Rottdalen, og fikk en fryktelig hard tur over. Han vart sjuk og lagt inn på sjukehus der, men fikk neppe noen krisehjelp. Han ble spurt om å ta på seg en ny oppgave i motstandskampen. Da vart han frisk! Han kom tilbake til Selbu i juni i 1943 og tok inn hos Jon Valli i Innbygda. Der hos Jon, mor hans Helga og søstera Ragnhild og broren Egil vart det oppretta en stasjon for kurerer. Det samme vart det på Myråsen i Øverbygda hos Brynhild og John Lilleevjen og bror hans Olaus. De to brødrene var aktive både som kurerer og grenseloser. Nils Aftret, Torleif Hårstad og Trygve Nervik var nå sterkt

engasjert. Etterretning ble nå organisert gjennom TXU. Kurerpost kom fra Trondheim til Selbu Sparebank. Nils Aftret, som var eneste bankfunksjonær der da, sendte den til Ole Lien i Stugudal. Han bar posten videre 35 km til Gröndalen i Sverige. Derifra vart den frakta av svenskene Paul Middagsfjäll, Ante og Arne Nordfjäll, som hver sin gang brakte den til landsfiskal Larsson i Fjällnäs. Han sørga for at den ble frakta til legasjonen i Stockholm. Sommeren 1944 fulgte Aftret Ole Lien på en slik tur til Gröndalen og de tok inn hos Middagsfjäll. Dit kom også landsfiskal Larsson og skulle ta imot posten og sørge for at den kom fram til Stockholm. Det virka som om han ikke var noe særlig begeistra for oppgaven, men han sa: ”Har man tagit Fanden i båten, så får man ro honom i land!”

Den norske legasjonen i Stockholm ble mer og mer sentral i motstandskampen. Den 4. april 1940 bestod den av fire personer. I slutten av krigen var ca. 1100 personer knytta til den, fordelt på en rekke avdelinger. Mye av motstandsvirksomheten ble organisert her. Det var viktig også for Sveriges status som nøytral makt at den vart knytta til ”legasjonen”. Kurer- og flyktningtrafikken var sentrale arbeidsoppgaver de fikk der.

Høsten 1944 var det meget travelt for mot-

standsmenn i Selbu. I september ble det gjennomført sendinger med walkie talkie fra Skarvene. Trygve Nervik var kommet over fra Sverige. Han oppholdt seg på Liavollen. Høgskolestudenter sendte meldinger fra Gråkallen, og Nervik videresendte dem til mottaker i Sverige og til ”legasjonen”. Sammen med bl.a. Anders og Ingebrigt Tjernvoll var Aftret med og skaffa forsyninger m.m. Trygve Nervik bodde i lengre tid i et hus på Storlien, kalt Norges-hytta, som var utgangspunktet for hans illegale virksomhet.

Det var om sommeren 1944 at Nervik måtte flykte, og han kom fram til Blåhammarstugan helt utmatta. Der ble han tatt imot på beste måte. Han fikk det stell og den ro og kvile han så sårt trengte.

Det var godt å komme fram til Blåhammarstugan

For mange flyktninger gikk turen om Stormoen i Rottdalen, der Schulzhytta nå ligger. Første stopp på svensk side var ofte Endalsstugan, ei lita hytte som var åpen, men ubetjent. Derifra var det oppmerka rute til Blåhammarstugan. Alle som kom dit når den var betjent, ble godt mottatt. Der ble de tatt hand om av svenske militære som på en høflig og fin måte ledsaget

Trygve Nervik og Nils Aftret utafor ”Norskhytta” på Storlien i april 1945. Nervik hadde tilhold der når han ikke var på illegale oppdrag.

dem til Storlien. Så gikk turen med tog til Duved, der det var ”avlusing”. Ei trivelig eldre dame kom inn i avkleddingsrommet til dusjen, og sa at hun egentlig skulle vaske dem på ”alla håriga stellen”. Turen videre gikk til Kjesäter sør i Sverige. Der var det samlingsstasjon under norsk administrasjon for alle flyktninger.

Høsten 1944 var det voldsomt stor flyktningtrafikk. Den mest dramatiske turen var da seks Milorg-gutter rømte. De rodde over sjøen fra Selbustrand til Mebond. Derifra ble de losa inn på fluktruta om Rotldalen. Det ble uvær og et fryktelig slit å komme seg videre. Før de dro, hadde de blitt orientert om at tysk grensepolititi ofte patruljerte mellom Skarpdalen og Stordalen i Meråker. Men likevel kom det uventa på dem da tyskere plutselig begynte å skyte. To av dem ble skutt og en tatt til fange. Jon Valli, Torleif Hårstad og Aftret lå mye i dekning etter dette. Ingebrigt Fuglem ble arrestert og hardt torturert.

De hadde vurdert det som enda farligere å bruke sykkel eller bil til Stugudal. Den ruta var mye lettere, men svært risikabel. Det var statspolititi stasjonert i Heggset. Uten at det var noen stor risiko for flyktninger, stod det borgervakt ved Hilmo-krysset. Dersom det passerte flyktninger der, var de som stod vakt, ille ute om de ble tatt. I ungdomshuset Spongton i Græsli kunne det være stasjonert tyskere, og

ovenfor der, på Sersjanthaugen, like ved der Græslihytta nå ligger, hadde tyskerne vaktpost. I Stugudal var det stasjonert tysk grensepolititi på Væktarstua. De tok turer til Storerikvollen og ofte til Nedalen, der de overnatta på den gamle Nedalshytta. På Nedalen gård fikk de ofte besøk av flyktninger, og der ble de godt tatt vare på. Det hendte at det kom tyskere dit for å kjøpe melk, mens det satt flyktninger inne i stua, eller gjemte seg i fjøset eller oppe på låven. Der var bare noen få kilometer til grensa, og ikke så langt til Sylstasjonen. Men flyktninger som var etterlyst, ville ha hatt liten sjanse om de hadde valgt den ruta. To familier Kvam, med bl.a. et ti uker gammelt barn, kom seg på en nesten mirakuløs måte over grensa via Myråsen, der de ble godt tatt vare på, og flere ledsaget dem til Rotldalen og videre. I god behold, men svært slitne kom de fram til Blåhammarstugan, der de på alle måter fikk en storveies mottakelse. Aftret fikk god hjelp av Hans Myklebost i organiseringen av deres flukt.

Milorg-grupper kunne, etter som det høvde best, veksle mellom å ha tilhold i Sverige eller Norge. Gruppen Dunkerton, som Sigmund Hårstad var i spissen for, fikk opplæring i Sverige, og hadde vinteren 1944/45 tilhold i ei skogshytte i Selbu. De skulle bl.a. sikre kraftverk i området mot sabotasje fra tysk hold når freden kom, og verve mannskap til

De har grunn til å le, det er jo blitt fred. I Stockholm i mai 1945. Nr. 3 og nr. 4 fra venstre: Birger Hårstad og Tormod Morset. Lengst til høyre: Jon Valli og Nils Aftret.

Fra en sammenkomst for veteraner høsten 1993 i Oslo for å markere at det var 50 år sia Polititroppene ble oppretta. Kong Harald, Erik Bye og Ingrid Segerstedt bl.a. gjør honnør foran statuen til Norges-vennen Torgny Segerstedt.

heimestyrkene. Etter utført oppdrag, drog Hårstad like før påske i 1945 igjen over til Sverige. For da ville det overalt bli mye folk ute. Han tok inn hos Otto Gundersson med familie som bodde ei mils veg fra Storlien.

Da skjedde i Selbu en av de mest dramatiske hendinger under krigen. I påskhelga vart det stor razzia. Tyskere og nazister med Gestapo i spissen slo til. Ca. 20 menn vart arrestert. 12 av dem vart sendt til Trondheim og satt på Vollan til krigen var slutt. De mest ettersøkte klarte å rømme. Det var fem av brødrene til Sigmund Hårstad: Arne, Bernhard, Birger, Ingebrigt og Olav, likens Nils Aftret og halvbrødrene hans Georg og Haldor, Torleif Hårstad og Jon Valli. Tormod Morset og Carl Breida hadde fra seint på høsten i 1944 med radiosender tilhold i ei hytte ved Litl-Kalvsjøen. De var klar over at den var peila inn, så de hadde forlatt stedet kort tid før.

Det var godt endelig å komme fram til Blåhammarstugan – å få varm dusj, før en kunne sette seg til matbordet og forsyne seg så mye en ville av finbrød med smør og appelsinmarmelade eller anna godt pålegg på –

og drikke gloheit kakao! Omsider gikk det vel også opp for en at her var det trygt og fritt, og en kunne si hva en ville. Ja, kunne en det? Nei, krigen var ikke slutt ennå, og det kunne være spioner overalt også der.

Litt om polititroppene i Sverige

I Sverige var det organisert såkalte politileire for nordmenn. Det er først og fremst Harry Söderman, sjefen for den kriminaltekniske anstalten i Stockholm, som har æren for at de ble oppretta. Han fikk ideen i en samtale med den norske justisministeren i London, Terje Wold. Allerede sommeren 1943, før den svenske regjering visste det, ble den første styrke av det seinere såkalte rikspolitiet oppretta. Dette skjedde etter initiativ fra de to. Så kom også den norske legen Karl Semb sterkt inn i bildet, med oppretting av ”helseleire”. På slutten av året ga de svenske myndighetene også tillatelse til å utdannelse av reservepolititi. De fikk ren militær opplæring, og var fordelt på rundt 15 forlegninger. Det var mye anstrengende trening, særlig var det harde manøvrer. Så det var godt å kunne koble av ei helg iblant med dans på Folkparken med

musikk til melodier av til dømes Povel Ramel, Evert Taube, Kai Gullmar, Jules Sylvain; og kanskje, om en var ekstra heldig med opptreden av Karl Gerhard, Harry Brandelius, Ulla Billkvist, Alice Babs. En kunne i hvert fall lytte til dem på radio.

13000 svensksoldater, av dem ca. 20 fra Selbu, var klar da freden kom til å dra tilbake og være med og sikre ro og orden i heimlandet. Sammen med Heimestyrkene og soldater fra England og Amerika lyktes det over all forventning, når en tenker på at det var en 350.000 tyskere og tusenvis av russiske, polske og jugoslaviske krigsfanger her i landet da. Men også de fleste tyskere var sikkert letta over å være kvitt nazi-åket, så de bidrog sterkt til at det gikk så greit.

Når en ser på de 100 åra fra 1905 under ett,

er det vel i krigsåra at samkvemmet mellom de Sverige og Norge var mest betydningsfullt. Her i Selbu har vi mye å takke svenskene for. Det gjelder enkeltpersoner, men det gjelder også myndighetene. De gav den støtte som var nødvendig og forventet da det trengtes som best, og da samkvemmet var viktigst og størst, nemlig i de siste åra av krigen.

Kilder: Haldor Morset: "Motstandskamp 1940 – 1945 i Neadalføret", Knut Mykland: "Norges Historie, bd. 13", Asbjørn Øksendal: "Sluttspill i Rinnans Bandekloster", S. Ekman og O. K. Grimnes: "Broderfolk i ufredstid", Harry Søderman: "Polititroppene i Sverige", Anders Buraas: "Sverige tur – retur".

To veteraner, begge tidligere svensksoldater, hilser på hverandre utafor Akershus festning høsten 1993. Idet bildet blir tatt sier Erik Bye: "Ska du ikke hilse på Ingrid åsså, da?" Ingrid Segerstedt fortsatte sitt virke for Norges sak etter at faren Torgny døde i 1945 for freden kom.